

Naftali Herc ben Aleksander Ziskind (z odesłaniem do niewystępującego Rofe)? Dlaczego niektóre osoby umieszczono pod przydomkiem lub przezwiskiem, inne zaś nie (np. Mosze ben Awraham Awinu Polak, Szmuel ben Mosze Długacz)?

Warto podkreślić walory edytorskie książki. Została ona wydana w formacie zbliżonym do A4 – niezwykle korzystnym dla czytelności faksymiliów. Publikacja ma wysmakowaną szatę graficzną, czytelny układ typograficzny oraz najprzedniejszy papier. Wszystkie cztery strony okładki wykorzystano jako miejsce dla dodatkowych ilustracji. Trzeba przyznać, że trzymanie jej w rękach i oglądanie jest prawdziwą przyjemnością.

Wypada tu jeszcze wspomnieć o wystawie, o której z nieznanymi czytelnikowi powodów nie ma w książce ani słowa. Magdalena Bendowska i Jan Doktor – autorzy koncepcji wystawy – wybrali trzydzieści pozycji spośród ponad dwustu tomów druków amsterdamskich z XVII–XVIII w. znajdujących się w zbiorach ŻIH. Wystawa, aczkolwiek skromna rozmiarem, została doskonale przygotowana pod względem informacyjnym (włączając w to omawianą książkę), jak i ekspozycyjnym. Trzydziestu książkom prezentowanym w szklanych gablotach towarzyszyły odpowiednie opisy. Na ścianach sali umieszczono ogromne lightboxy z reprodukcjami widoków Amsterdamu z epoki, natomiast środek sali zajmowała inscenizacja warsztatu drukarskiego – prasa, kaszty na czcionki oraz organek (szufelka) ze złożoną stroną składu drukarskiego. Zarówno wystawa, jak i omawiana tu książka składają się na inicjatywę, która jest godnym hołdem dla „świętego rzemiosła”.

Andrzej Trzeciński

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

**Anna Michałowska-Mycielska, *Sejm Żydów litewskich (1623–1764)*,
Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa 2014, ss. 325, nlb. 1.**

Minęło ponad 100 lat od wydania przez Szymona Dubnowa pinkasu żydowskiego sejmu litewskiego i ponad 70 lat od opublikowania przez Izraela Halperina rozproszonych fragmentów pinkasu żydowskiego Sejmu Czterech Ziem (Waad Arba Aracot)¹. Od tego czasu jednak aż do ukazania

¹ *Pinkas ha-Medina o pinkas waad ha-kehilot ha-raszijot be-medinat Lita. Oblastnoj pinkos Waada głównych jęwiejskich obszczin Litwy*, wyd. Szymon Dubnow, tłum. Irena Tu-

się książki Anny Michałowskiej-Mycielskiej nie pojawiła się rzetelna i wyczerpująca monografia (bo trudno tym mianem określić pracę Anatola Leszczyńskiego²) dotycząca dziejów żydowskich waadów – najwyższych autonomicznych organów samorządu żydowskiego w dawnej Rzeczypospolitej. Wydaje się, że w przypadku żydowskiego sejmiku koronnego jest to poniekąd zrozumiałe z powodu niedostatecznego zachowania źródeł. Jednakże argument ten nie dotyczy jego odpowiednika litewskiego. Jedyłą więc przeszkodą w opracowaniu tego tematu przez potencjalnych autorów mogła być nieznamość języka hebrajskiego, jakkolwiek pinkas litewski został już przetłumaczony (niestety niezbyt dokładnie) na język rosyjski we wspomnianej pracy Dubnowa.

Sygnalizowane problemy językowe nie dotyczą autorki omawianej książki. Anna Michałowska-Mycielska ukończyła historię na Uniwersytecie Warszawskim oraz hebraistykę w Oxford Centre for Hebrew and Jewish Studies w Wielkiej Brytanii, obecnie zaś jest pracownikiem naukowym Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Specjalizuje się w dziejach Żydów w dawnej Rzeczypospolitej, przygotowała do druku i opublikowała wiele źródeł tłumaczonych przez nią bezpośrednio z języka hebrajskiego. Wśród nich warto wymienić takie wydawnictwa, jak: *Gminy żydowskie w dawnej Rzeczypospolitej. Wybór tekstów źródłowych* (Warszawa 2003), *Pinkas kahału swarzędzkiego (1734–1830)* (Warszawa 2005) czy *Pinkas kahału boćkowskiego (1714–1817)* (Warszawa 2015). Jest też autorką wielu istotnych artykułów naukowych oraz monografii *Między demokracją a oligarchią. Władze gmin żydowskich w Poznaniu i Swarzędzu (od połowy XVII do końca XVIII wieku)* (Warszawa 2000)³. Ta ostatnia książka, wydana również w wersji angielskiej, powstała na podstawie doktoratu z historii napisanego pod kierunkiem prof. Antoniego Mączaka i obronionego w 1999 r. na Uniwersytecie Warszawskim.

Ważną pozycją w naukowym dorobku Anny Michałowskiej-Mycielskiej jest obszerna edycja źródłowa pt. *Sejmy i sejmiki koronne wobec Żydów. Wybór tekstów źródłowych* (Warszawa 2006). Zapewne to ona stała się dla

wim, t. 1–2, Sankt Petersburg 1909–1912; *Pinkas Waad Arba Aracot*, wyd. Izrael Halperin, Jeruzalajim 1945; *Pinkas Waad Arba Aracot: likute takanot ketawim u-reszumot, sidurim u-meboarim bi-jade Jisrael Heilperin, kerech riszon: 341–552, mahadma szenija, metuke-net u-murchewet bi-jade Jisrael Bartal*, Jeruzalajim 1990.

² Anatol Leszczyński, *Sejm Żydów Korony 1623–1764*, Warszawa 1994.

³ Wersja angielska: Anna Michałowska-Mycielska, *The Jewish Community: Authority and Social Control in Poznań and Swarzędz, 1650–1793*, tłum. Alicja Adamowicz, Wrocław 2008 (wyd. II, Warszawa 2015).

autorki inspiracją do podjęcia ważniejszego zadania, jakim było opisanie parlamentaryzmu żydowskiego w dawnej Rzeczypospolitej. W ten sposób po latach wyłożonych badań powstała monografia *Sejm Żydów litewskich (1623–1764)*, która została uznana za pracę habilitacyjną. W swoich rozważaniach autorka oparła się na bogatej bazie źródłowej odnalezionej w archiwach i bibliotekach polskich (Warszawa) oraz zagranicznych (Białoruś, Izrael, Litwa, Rosja, Stany Zjednoczone Ameryki i Ukraina), jak również na licznych różnojęzycznych (w tym hebrajskich) opracowaniach tematu. Książka składa się ze wstępu, dziewięciu rozdziałów, zakończenia, jednego załącznika, wykazu skrótów, bibliografii, streszczenia angielskiego i indeksu osobowego. W poszczególnych rozdziałach opisano źródła i stan badań nad waadem litewskim, historię jego powstania i rozłamu w 1623 r., a następnie jego organizację, ustawodawstwo, finanse i sądownictwo oraz kontakty z instytucjami i urzędnikami nieżydowskimi, waadem koronnym, a nawet Karaimami. W zakończeniu omówiono rozwiązanie waadu litewskiego w 1764 r., jedyny zaś załącznik do pracy zawiera chronologię jego posiedzeń.

Historię oraz działalność żydowskiego sejmu na Litwie na tle dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów Anna Michałowska-Mycielska opisała sprawnie, wyczerpująco i kompetentnie. Żydowski Sejm Czterech Ziem został utworzony przez króla Stefana Batorego około roku 1580 w celu usprawnienia ściągania podatków od społeczności żydowskiej. Był więc instytucją służebną, przekazującą co roku na ręce podskarbiego lub jego urzędników odpowiednio wysoki podatek, uchwalony wcześniej ryczałtowo przez sejm Rzeczypospolitej i zbierany następnie w poszczególnych gminach i ziemstwach żydowskich według przydziału ustalonego przez rachmistrzów waadu. Wkrótce jednak Sejm Czterech Ziem stał się, obok kahałów i ziemstw, najważniejszym i najwyższym organem samorządu żydowskiego, który uzyskał władzę uchwalania nowych zarządzeń dotyczących wszystkich Żydów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a także najwyższym żydowskim organem sądowniczym i wykonawczym. Jego autorytet, kompetencje i władza rosły w miarę rozwoju państwa oraz diaspory żydowskiej. Proces ten został zahamowany w połowie XVII w. z powodu wybuchu powstania kozackiego Bohdana Chmielnickiego, a następnie wyniszczających wojen prowadzonych przez Rzeczpospolitą w tym okresie. Doprowadziły one do poważnego kryzysu polityczno-gospodarczego państwa, który nie ominął także zamieszkujących go Żydów. W rezultacie przestali oni płacić regularnie podatki i zaczęli zadłużać się na coraz

większą skalę bez widoków na szybką spłatę długów, co wobec dalszej niepewności polityczno-ekonomicznej skutkowało masowymi żydowskimi bankructwami. W efekcie wiele gmin żydowskich stało się niewypłacalnymi, a pieniędzy brakowało nawet na spłatę procentów od pożyczonych kwot. W 1764 r. sejm walny rozwiązał Żydowski Sejm Czterech Ziem z powodu niespełniania przezeń podstawowych zadań fiskalnych na potrzeby Rzeczypospolitej.

Sejm litewskich Żydów został wyodrębniony w 1623 r. z żydowskiego sejmku ogólnopaństwowego nie tylko z powodu kłótni między koronno-litewskimi gminami żydowskimi o władzę nad przykahałkami, ale również ze względu na różnice skarbowe, podatkowe i polityczne. Pod kątem struktury, przyjętych ustaw i działalności sejm Żydów litewskich był bardzo podobny do sejmku Żydów koronnych, co zostało szczegółowo opisane w omawianej pracy i może być, wobec braku źródeł, z powodzeniem wykorzystane również do opisu działalności waadu koronnego. W tym miejscu warto też podkreślić dużą wiedzę autorki dotyczącą ogólnych dziejów Żydów w państwie polsko-litewskim, a także halachy i judaizmu, dzięki czemu temat pracy został zaprezentowany na szerokim tle historyczno-obyczajowym, co z kolei znacznie poszerza wiedzę czytelników.

Autorka nie uchroniła się jednak przed drobnymi błędami i nieścisłościami. Nie do końca na przykład zrozumiały jest podział podrozdziałów w rozdziale *Ustawodawstwo*, obok podrozdziału *Sprawy gospodarcze* pojawia się bowiem część, której tytuł – *Pożyczanie pieniędzy, bankructwa* – sugeruje, że również ona dotyczy kwestii gospodarczych. Podział ten wynika zapewne z nadmiaru spraw odnoszących się do kredytów i bankructw rozpatrywanych przez litewski waad. Poza tym należy też podać w wątpliwość twierdzenie autorki – powtórzone za Adamem Tellerem – że kolegiálny sąd rabiniczny w Koronie działał dopiero od 1670 r. (s. 235 przypis 1). Według zachowanych dokumentów sejmku żydowskiego działał on bowiem od samego początku istnienia waadu w Koronie, a jego geneza – jak sądził Szymon Dubnow, co również potwierdzają źródła świeckie – sięga lat trzydziestych XVI w. i wywodzi się z sądu jarmarcznego działającego w Lublinie.

Nieco miejsca należy także poświęcić tematyce karaimskiej poruszonej w książce Anny Michałowskiej-Mycielskiej. Jak to już zostało wyjaśnione w pracy Stefana Gąsiorowskiego pt. *Karaimi w Koronie i na Litwie w XV–XVIII wieku* (Kraków–Budapeszt 2008), a cytowanej również w jej książce, w omawianym okresie termin „Żyd/Żydzi troccy” oznaczał zawsze

Karaima/Karaimów zamieszkałych w Trokach. Chrześcijańska administracja państwowa w tym czasie nie odróżniała Karaimów od Żydów. Dlatego też nie można pisać, że w wieku XIV czy XVI w Trokach mieszkali Żydzi (s. 10–11, s. 284 przypis 29), ponieważ według przywilejów, które otrzymali Karaimi od wielkich książąt litewskich i królów polskich, oprócz Litwinów, Polaków czy Tatarów osiedlała się tam wyłącznie ludność karaimska, nie zaś żydowska.

Niepotwierdzona źródłowo jest też zaczerpnięta z pracy Majera Bałabana *Karaimi w Polsce* (Warszawa 1927) wzmianka, że Karaimi mieszkali w Grodnie czy też na Żmudzi (s. 280). Twierdzenie to jest raczej pomyłką żydowskiego historyka, według zachowanych źródeł bowiem Karaimi nie osiedlali się w omawianym czasie we wspomnianych miejscach (a jedynie w Szawlach na Żmudzi), w związku z tym w 1644 r. nie mógł wybuchnąć jakiegokolwiek konflikt na tle ich przynależności do konkretnych zwierzchnich gmin.

Zupełnie niejasny, wyrwany z szerszego kontekstu, jest także ustęp pracy dotyczący zwrócenia się w 1568 r. przywódców Karaimów trockich do przebywającej w Grodnie starszyny żydowskiej o to, ażeby ci drudzy potwierdzili jakieś zarządzenia wydane podczas zgromadzenia karaimskiego w 1553 r. (s. 33). Myślę, że z powodu braku źródeł trudno na podstawie tego wydarzenia wysnuwać jakiegokolwiek wnioski.

Warto wreszcie zwrócić uwagę na niepoprawny zapis nazw urzędów karaimskich, który został zastosowany w omawianej książce. Na określenie przewodniczącego w kolejalnych modlitwach przyjęto wśród Karaimów określenie „hazzan”, a nie „chazan”.

W recenzowanej pracy pojawiają się też nowe, bliżej niewyjaśnione terminy, jak np. „podatek powrotny” (s. 65). Ze zdziwieniem odnotowałem nazwę urzędu *ikurim* (hebr. ‘ważni’), który według autorki oznaczał urzędników należących – obok *parnasim* i *towim* – do najważniejszych członków władz kahalnych (s. 70 i 71 przypis 157). Niestety nie znamy ich kompetencji. Do ceremonii zwanej *chalicą*, czyli zawarcia obustronnej zgody zainteresowanych, aby nie stosować prawa lewiratu, polegającej na złożeniu specjalnego oświadczenia przez szwagra i zzuciu buta z nogi tegoż przez wdowę, używano niejakiego „kapca”, o którym nic bliżej nie wiemy (s. 115 przypis 128). A może chodzi o specjalny rodzaj obuwia nazywanego po prostu kapciem?

W tekście dostrzeżono dosyć liczne literówki (s. 29 przypis 6, s. 30 przypis 9, s. 95, 97, 99, 107, 116, 129, 137 przypis 244, s. 216, 226, 258,

273), drobne błędy stylistyczne, gramatyczne, interpunkcyjne i niejasności. Brakuje zwyczajowego podsumowania w rozdziale 7 dotyczącym kontaktów waadu litewskiego z instytucjami i urzędnikami nieżydowskimi (s. 264) oraz w rozdziale 8 odnoszącym się do kontaktów tegoż z waadem koronnym (s. 275). Trzeba też dodać, że autorka nie zna kilku drobnych, pomniejszych tekstów traktujących o waadach, a także – niewątpliwie tu pomocnej – pracy historyka Louisa Lewina (1868–1941) o żydowskich sejmikach ziemskich w Wielkopolsce⁴.

Te drobne niedociągnięcia w niczym jednak nie umniejszają wartości recenzowanej monografii, która stanowi istotny wkład w historiografię dotyczącą najwyższych organów samorządu żydowskiego w państwie polsko-litewskim. Można ją polecić nie tylko specjalistom, ale i wszystkim osobom zainteresowanym dziejami Żydów w Polsce. Jest ona także kolejnym dowodem na niezwykłą i niepowtarzalną historię diaspory żydowskiej w Polsce i na Litwie. Omawiana praca została już przetłumaczona na angielski⁵, dzięki czemu będzie miała szansę dotrzeć do szerokiego kręgu odbiorców literatury judaistycznej za granicą.

Stefan Gąsiorowski
Uniwersytet Jagielloński
Polska Akademia Nauk

Adam Teller, *Money, Power, and Influence in Eighteenth-Century Lithuania: The Jews on the Radziwiłł Estates*, Stanford University Press, Stanford 2016, ss. XVIII, 310.

Wśród badaczy historii Żydów Europy Wschodniej Adam Teller jest jednym z najwybitniejszych uczonych średniego pokolenia i niekwestionowanym autorytetem w dziedzinie historii Żydów w okresie nowożytnym. Zawdzięcza to przede wszystkim imponującej znajomości współczesnych

⁴ Louis Lewin, *Die Landessynode der grosspolnischen Judenschaft*, Frankfurt am Main 1926; Solomon Zeitlin, *The Council of Four Land*, „The Jewish Quarterly Review” 39 (1948), nr 2, s. 211–214; Jakub Goldberg, *Der Vierländer-Rat der polnischen Juden und seine Beziehungen zu den jüdischen Gemeinden und Juden in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert*, [w:] *Die wirtschaftlichen und kulturellen Beziehungen zwischen den jüdischen Gemeinden in Polen und Deutschland vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*, red. Karl Erich Grözinger, Wiesbaden 1992, s. 39–51.

⁵ Anna Michałowska-Mycielska, *The Council of Lithuanian Jews 1623–1764*, Warszawa 2016.